

ОСНОВНІ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ЕТИКИ

*Алла Рубан,
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри політології
Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного університету
імені Григорія Сковороди*

У статті розглянуто основні проблеми системи політичної етики, оскільки вона є одним із тих механізмів, котрий регулює, впорядковує та унормовує владні відносини і, передусім, боротьбу за владу. Обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку людства дослідження політико-етичних аспектів соціальної трансформації актуалізує такі «вічні» проблеми політичної науки і політичної теорії, як питання соціального порядку та засад соціальності.

Ключові слова: *політична етика, політична мораль, політичні відносини, соціальна свідомість, моральні цінності та норми, політичний світогляд.*

In the article the main problems of the system of political ethics are considered, because it is one of the mechanisms that controls, completes and normalizes power relations and foremost – struggle for power. It is grounded that nowadays the research of the political and ethical aspects of social transformation actualizes such eternal problems of political science and political theory, as the questions of social order and fundamentals of sociality.

Keywords: *political ethics, political moral, political relations, social consciousness, moral values and norms, political world outlook.*

Актуальність статті обумовлена сучасними потребами виявлення особливостей політико-етичної складової трансформаційних суспільних процесів. Значення політико-етичних факторів особливо зростає за умов суспільної трансформації, коли всі сфери транзитивного соціуму зазнають докорінних змін, а отже, виникає загроза політичного хаосу та конфліктів. Саме конфліктогенний характер трансформаційних процесів спонукає як теоретиків, так і практиків політики до пошуку стабілізаційних чинників. Політична етика своєю нормативною структурою та функціонуванням сприяє стабільності й порядку в соціумі, що трансформується.

Суспільне життя регулюється трьома видами норм: правовими, соціальними та психологічними. Зрозуміло, що й політична діяльність регулюється у відповідний спосіб. Але якщо з правовими нормами регулювання політичної діяльності все більш-менш зрозуміло, оскільки вона регламентується Конституцією, законами про вибори, парламент, уряд, органи місцевого самоврядування, статус народного депутата тощо, то специфічний вплив неюридичних регуляторів потребує особливого розгляду.

З огляду на це, як зауважує В. Бебик, виникає потреба введення в політологічний обіг терміна «політична етика», який об'єднує в собі моральні цінності й норми, що безпосередньо стосуються політичних інститутів, відносин, політичної діяльності та світоглядних параметрів суспільства. І додає, що політична етика, по суті, є певною неюридичною, проте нормативною основою політичної діяльності, що торкається таких фундаментальних проблем, як справедливий соціальний устрій суспільства загалом і держави зокрема, взаємні права й обов'язки керівників та громадян, основні права людини і громадянина, раціональне співвідношення свободи, рівності, справедливості тощо [4, с. 284].

Постановка проблеми. У світогляді багатьох представників як наукових, так і політичних кіл існують погляди щодо взаємовідношень політики і етики, але історичні основи цього процесу в нинішній науковій літературі недостатньо висвітлені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській політичній і філософській літературі цієї теми активно торкаються Т. Аболіна, В. Бебик, М. Головатий, А. Єрмоленко, О. Кисельова, В. Котигоренко, А. Круглашов, І. Курас, І. Кучеренко, Ю. Левенець, В. Малахов, Л. Нагорна та ін., які зробили суттєвий внесок у розробку теоретико-методологічних підвалини досліджень ролі і місця політичної етики в суспільних перетвореннях.

Варто також зазначити, що чималий теоретичний доробок у галузь політичної етики внесли провідні російські фахівці: М. Азаров, Р. Апресян, В. Бакштановський, А. Бікбов, Ю. Ірхін, Б. Капустін, Л. Максимов, К. Костюк, А. Мартинов, А. Прокоф'єв, Ю. Согомонов, А. Соловйов та ін.

Мета написання статті – окреслити окремі основні тенденції політико-етичної складової трансформаційних суспільних процесів.

У процесі дослідження ми виокремили та обґрунтували нормативно-інституційний аспект політичної етики в контексті пошуку передумов політичної стабільності.

Політична етика, як теорія моралі, вбачає свою мету в обґрунтуванні моделі гідної поведінки в сфері політичних відносин, а отже, виступає теоретичною моделлю політичної моралі. Російський вчений К. Костюк визначає її як філософську науку, об'єктом якої є прояви моралі в політичному житті. Політична етика визначає місце моралі в системі політичних відносин, аналізує її природу і внутрішню структуру. Що ж стосується політичної моралі, то вона відбиває своєрідний специфічний тип регуляції політичних відносин, спрямований на їх гуманізацію. Поняття політичної моралі фіксує норми поведінки, спілкування, відносин, які узгоджують взаємодію суб'єктів політичного життя, послаблюють протиріччя альтернативних цілепокладань, політичних партій, груп і громадських рухів [8, с. 34]. А. Єрмоленко також зазначає, що морально-етична сфера стосується не лише соціальної свідомості, але й безпосередніх загальнолюдських стосунків, які вона символічно структурує та кодифікує [1, с. 9].

При цьому слід зазначити, що можна зустріти різні варіанти щодо визначення політичної етики, зокрема сумативні, які вбачають у політичній етиці просто сукупність усіх цінностей і норм, що хоч якось стосуються політичної діяльності. Ю. Іркін зауважує, що – «моральні цінності та норми, які належать до політичного світу, до його інститутів, відносин, політичного світогляду і поведінки членів тієї чи іншої спільноти, в сукупності становлять політичну етику, використовуються задля оцінки політичного курсу загалом і політичної діяльності окремих осіб зокрема» [7, с. 9]. В іншому випадку поняття «політична етика» передбачає, фактично, нормативний підхід до політики – «під «політичною етикою» розуміється частина практичної філософії, котра займається основними нормативними питаннями політики» [6, с. 87]. Також до цих питань, згідно з думкою науковців, зараховують принципи справедливого соціального устрою; критерії легітимного управління, права і обов'язки керівників та громадян (включаючи право протидії і обов'язку покірності); проблеми справедливості у стосунках між державами [6, с. 87].

Не можемо не згадати Аристотеля, який, розглядаючи ключові суперечності і проблеми політичного життя (інститут рабства, власності чи ідеальний політичний устрій), вважає моральне вдосконалення (тобто утвердження в чеснотах) одним із основних шляхів до пом'якшення означених проблем і суперечностей, закликаючи обмежувати людські бажання, а не власність [2, с. 66]. Подібну політико-етичну зосередженість на чеснотах (а не нормах та цінностях) знаходимо в іншого стародавнього філософа і мислителя – Конфуція. Він стверджував: «Шляхетна людина знає лише обов'язок, ница людина знає лише вигоду» [5, с. 133]. Причому Конфуцій має на увазі систему чеснот, яка формує структуру особистості: «Чеснота не буває самотньою, у неї

обов'язково є сусіди» [5, с. 142]. Нарешті, дотримання моральних чеснот (етична поведінка), за Конфуцієм, є тотожним участі в політичному житті (управлінню) [5, с. 71].

Особливої уваги заслуговує історико-соціологічний приклад перетворення станової етики у професійну, коли настанови аристократичної етики доводять свою придатність у галузях державної і військової служби. Всі ці міркування приводять до висновку, що політична етика є умовою ефективного функціонування будь-яких соціальних механізмів.

Т. Аболіна зауважує, що політичну етику слід розуміти потрібним чином: як кодифіковану (раціонально експліковану в систему норм) політичну мораль («раціоналізований шар культури», котрий зумовлює сутнісну природу моральних зобов'язань; як професійну етику осіб і груп, які займаються політикою; як науку про політичну мораль, яка існує у формі політико-етичних вчень і доктрин. [1, с. 7]. У політичному житті політична етика виконує три основні функції: регуляційну (діє як обмеження), інтеграційну (претендує на максимальну універсальність), легітимаційну. Система політичної етики еволюціонує від харизматичної до традиційної чи раціональної. В останньому випадку, залежно від типу суспільства (тоталітарне чи ліберально-демократичне), вона набуває форми світського морально-етичного кодексу або ідеології (чи її складової). Нарешті, політична етика є частиною політичної культури. Це призводить до виникнення різних підходів щодо визначення політичної етики. Наприклад, А. Соловйов, у своїх наукових пошуках зауважує, що «незалежно від умов, часу виникнення чи якостей свого носія політична рефлексія неодмінно спирається на більш глибокі і значимі для людини моральні уявлення» [12, с. 38-39].

Політична мораль відмінна від загальнолюдської моралі за деякими принциповими ознаками. Вона являє собою нормативні регулятори. Політична мораль «приписує» політикам робити одне, а не інше. Ми не бажаємо збігу двох кодувань – традиційної і політичної етик. «Але ми не хочемо таких політиків, що діють аморально. І саме незалежність політичного коду від моральних оцінок вимагає специфічної моралі для свого збереження – наприклад, моралі «чесної гри» в політиці» [10, с. 75].

Громадянство є носієм і уособленням морального консенсусу та джерелом моральної оцінки. Окремий неординарний політик може запропонувати якусь нову лінію поведінки, однак її визнання є справою громадян. З приводу цього ще Аристотель стверджував, що «...закони неминуче доводиться викладати в загальній формі, людські ж дії індивідуальні. Звідси зрозуміло, що деякі закони іноді слід змінювати» [2, с. 73].

Відомо, що кожен громадянин засвоює й оцінює політичну реальність загалом і політичну діяльність індивідів зокрема. При цьому вимоги його справді спрямовані на інших, але відсутність вимог до самого себе і відсутність, таким чином, «самозаконодавства» можлива лише тоді, коли громадянин взагалі не бачить себе в рамках цієї політичної реальності чи виводить себе за її межі. Крім того, громадяни, безперечно, мають відповідні ідеальні зразки поведінки і діяльності політиків, на підставі яких вони морально їх оцінюють. Отже, дивно було б припустити, що, маючи такі ідеальні зразки політиків, у громадян відсутні аналогічні ідеальні зразки оцінювання поведінки пересічних громадян. Отож, слід визнати існування «самозаконодавства», в тому числі, на рівні пересічного громадянства. Варто припустити, що «ми» (громадяни) справді можемо творити морально-етичне «законодавство» для інших, яке, водночас, послуговує й морально-етичній самооцінці.

З часом у сучасних суспільствах політико-етична ситуація кардинально змінюється і виникає інституційна етика. Змінюється вона тоді, коли ідея «політико-етичної інституціоналізації» набуває правової форми («права людини»), закріплюється в юридичних актах, стає конституційною вимогою. Нині політична етика є інституційно захищеною, її дієвість не залежить тільки від доброї волі та міри моральності окремих індивідів. Як уже зауважувалося, політико-етичні вимоги забезпечуються законами, демократичною державою.

Таким чином, до наслідків переходу від етики чеснот до інституційної етики можна зарахувати такі явища, як правова і соціальна держави. Правильне використання влади не вимагає особливої добродітності, воно забезпечується інтересами кожного носія влади в демократичному суспільстві, що нормально функціонує, якому притаманні і в якому працюють інститути та механізми контролю (в тому числі морально-етичного) за політиками і держслужбовцями. Цілком можна уявити правозахисника, який наполегливо бореться за права людини в інституційному розумінні слова, керуючись кар'єрними чи іншими морально-сумнівними мотивами, залишаючись в особистісному плані людиною радше мізантропічною і жорсткою, ніж доброю і м'якою. Тим не менш, діяльність правозахисника саме згідно з критеріями інституційної етики заслуговує високої оцінки.

Постаючи важливим елементом політичної культури суспільства, політична етика призводить до формування суспільної довіри, яка не залежить від наявності чи відсутності певних чеснот і забезпечує стабільне функціонування соціальної системи. Однак це характерно лише для сучасних суспільств, стосовно яких «говорять про «етос демократії», який народився з постійних моральних зусиль демократичних спільнот узгоджувати суспільний порядок з етичними уявленнями. Як зауважує К. Костюк, демократизація Заходу, яка інколи забувається, була не тільки результатом економічного і технологічного розвитку, а й складним етичним процесом, котрий пройшов через глибоку кризу традиційної ціннісної свідомості [8, с. 33]. Тобто, можна стверджувати, що процес становлення сучасного суспільства є складним і тривалим. Важливе місце в ньому посідає узгодження суспільного порядку з етичними уявленнями. На думку І. Кучеренко, цей процес можна назвати інституціоналізацією політичної етики [9, с. 116].

Модернізаційна і посткомуністична суспільна трансформація за основні орієнтири має ринкову економіку та демократію. Побудова демократії потребує демократичної політичної етики. Стосовно останньої зауважимо, що вона базується на постулатах відповідальності за владу, самообмеження влади, толерантності до інакомислення, уважності до інтересів союзників, національних меншин, партнерської вірності зобов'язанням, чесності. В рамках такої етики обґрунтовується відмова від конфронтаційності політичної поведінки скрізь, де це лише можливо, від політичного радикалізму та надається перевага компромісам, переговорам, діалогу, співпраці, балансу інтересів. Зорієнтованість на досягнення компромісу вважається позитивною рисою, а не ознакою слабкості.

Так, Бакштановский В. та Согомонов Ю виокремлюють підрозділи політичної етики, хоча не говорять про якусь їх доконечність чи взагалі усталеність. Перш за все – це корпус норм і правил, які регулюють дотримання прав людини в політичному житті; депутатська етика парламентської поведінки, політичного протистояння і співробітництва; етика політичної активності і виборця, яка регулює поведінку електорату, котрий не є байдужим щодо того, в чії руки перейде влада, і котрого не може задовольнити лише імітація виборчого процесу. Доцільно тут виокремити й етику партійної діяльності (щоправда, вона можлива лише за відсутності партократії, котра допускає лише видимість етики), норми і правила різних професійних етик – юридичної, журналістської, наукової, експертно-консультативної діяльності, тією мірою, якою вони стають причетними до політичної влади [3].

Досліджуючи політичну етику в процесі суспільної трансформації, доречно згадати український досвід трансформації, який можна тлумачити на підставі загальних підходів до періодизації трансформаційних процесів. Так, російський дослідник А. Мельвіль наводить приклад виокремлення двох класичних етапів трансформації – «встановлення демократії» і «консолідації демократії» [11, с. 13].

Виокремлюють декілька етапів чи фаз трансформації. Спочатку – це встановлення притаманних демократичному режиму і вільному ринку формальних інститутів, тобто закріплених законом правил. Потім – остаточне вдосконалення та вкорінення формальних інститутів на основі формування відповідної культури, через формування неформальних

інститутів. Формальні інститути – це конституції, статути, закони і адміністративні норми. Вони детермінують формальні структури політичної системи і механізми легітимної влади. Державні інститути гарантують дотримання формальних правил засобами переконання (в ідеалі) або ж загроз і санкцій. До неформальних інститутів належать традиції, звичаї, моральні цінності, релігійні переконання та інші норми спілкування довготривалого характеру. Якщо формальні правила виникають, змінюються і впроваджуються шляхом насадження ззовні, то неформальні виростають на основі динаміки самоорганізації соціальної взаємодії.

В Україні вже пройдено етап формування чи встановлення відповідних інститутів і черга за їх вдосконаленням та укоріненням у морально-правовому етосі суспільства. Таке вкорінення необхідне, оскільки демократія потребує особливих умов для свого існування, якщо йдеться про існування без спотворення самої сутності демократії, яка, в цьому плані, є найбільш примхливою серед інших можливих форм урядування.

Отже, організована нормативно-інституційним чином політична етика є похідною ідеального світу моральних цінностей, який постає її бездоганною основою. Означений світ завдяки своїй комплексності та невичерпності є джерелом трансформаційних факторів, живлячи нормативно-інституційну етичну систему силою моральних почуттів усіх учасників політичного процесу та призводячи час від часу до її реконструкції.

Висновки. Підсумовуючи матеріал, викладений у статті, доречно буде вказати, що охарактеризовані чинники є далеко не вичерпними, але за рахунок їх вивчення можна виокремити різні нормативно-інституційні аспекти політичної етики. Для цього необхідно проводити більш послідовну державну політику з регулювання політико-етичної сфери, що базується на науковій доктрині. Отже, актуалізована тема заслуговує на подальші розвідки, які можуть вивести Україну на вищий соціальний рівень розвитку.

1. Аболіна Т. Етос і мораль у сучасному світі / Т. Аболіна, А. Єрмоленко, О. Кисельова [та ін.]. – К.: ПАРАПАН, 2004. – 200 с. 2. Аристотель. Політика / [пер. С. А. Жебелева, М. Л. Гаспарова]. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 393 с. 3. Бакштановский В. Прикладная этика. Опыт университетского словаря / В. Бакштановский, Ю. Согомонов // Тюменский гос. нефтегазовый ун-т. НИИ прикладной этики. – Тюмень: НИИ прикладной этики ТюмГНГУ, 2001. – 268 с. 4. Бебик В. М. Політологія: наука і навчальна дисципліна: підручник / В. М. Бебик. – К.: Каравелла, 2009. – 495 с. 5. Беседы и суждения Конфуция. – СПб.: Кристалл, 2001. – 1120 с. 6. Власть и мораль: (основная проблема политической этики) // Философские науки. – 1991. – № 8. – С. 83 – 93. 7. Ирхин Ю. Взаимосвязь политики, морали и права / Ю. Ирхин // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. – 1999. – № 1. – С. 7 – 15. 8. Костюк К. Политическая мораль и политическая этика в России к постановке проблемы / К. Костюк // Вопросы философии. – 2000. – №2. – С.32 – 42. 9. Кучеренко І. М. Політична етика у сучасних соціотрансформаційних процесах: український контекст: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ірина Миколаївна Кучеренко. – К., 2007. – 212 с. 10. Луман Н. Честность политиков и высшая аморальность политики / Н. Луман // Вопросы социологии. – 1992. – Т. 1, № 1. – С. 69 – 76. 11. Мельвиль А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / А Мельвиль // Полис. – 1998. – № 2. – С. 6 – 39. 12. Соловьев А. Политика и мораль. Грани очеловеченного дискурса / А. Соловьев // Вестник Московского университета. Сер.12: Политические науки. – 1996. – № 1. – С. 37 – 47.